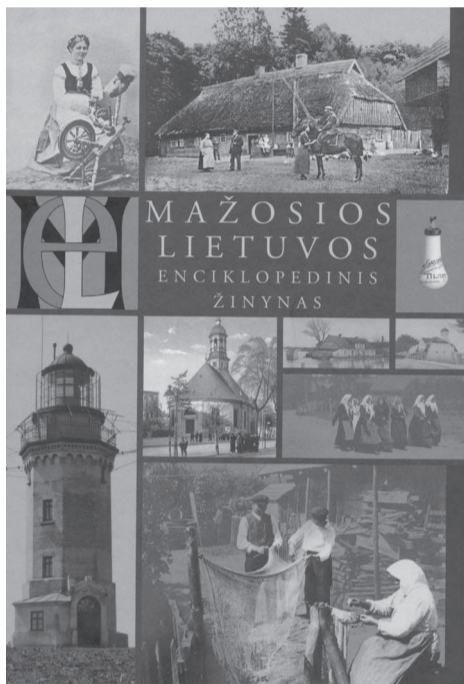

Mažosios Lietuvos enciklopedinis žinynas – jau ir lietuvių kalba

Vytautas Žeimantas

Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras kartu su Šiaurės Amerikoje veikiančiu Mažosios Lietuvos fondu išleido „Mažosios Lietuvos enciklopedinį žinyną“. Knyga skirta Mažajai Lietuvai, gražiais pasiekimais ir skaudžiomis netektimis paženklinatam kraštui, kurį šiandien dalijasi net trys valstybės: šiaurinė Mažosios Lietuvos dalis, Nemuno dešinysis krantas – Lietuvoje, iš centrinės dalies atsirado politinis naujadaras – Rusijos Kaliningrado sritis, o pietinę valdo Lenkija.

Žinyno viršelis. Dailininkas Alfonsas Žvilius

Tai jau trečias rimtas bendras šių dviejų leidėjų projektas, skirtas Mažajai Lietuvai. 2014 m. jie šį žinyną išleido anglų kalba (*Conscie Encyclopaedia of Lithuania Minor*), o 2000–2009 m. – ir keturių tomų „Mažosios Lietuvos enciklopediją“. Visus šiuos leidinius inicijavo, didžiąją dalį išlaidų padengė, konkrečiais darbais ir sukaupta medžiaga parėmė Mažosios Lietuvos fondas, nuo 1985 m. veikiantis JAV ir Kanadoje. Šie trys leidiniai tapo didžiausiu ir reikšmingiausiu Fondo remtu ir kartu su Lietuvoje dirbančiais Mažosios Lietuvos tyrėjais bei leidėjais įvykdytu bendru projektu, kurio iniciatorius ir pagrindinis tvarkytojas iki mirties buvo žinomas mažlietuvis prof. dr. Vilius Pėteraitis, 1914 m. gimęs Vaidauguose, netoli Klaipėdos, o gyvenimo kelią užbaigęs 2008-aisiais už Atlanto, Toronte (Kanadoje).

Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, leisdamas „Mažosios Lietuvos žinyną“, turėjo nuoširdžių sąjungininkų. Žodyno rengimą globojo Mažosios Lietuvos fondo pirmininkas Vilius Algirdas Trumpjonas, o jam mirus – prof. Jurgis Arvydas Anysas, gyvenantis Čikagoje. Žinyno turinį formavo redakcinė kolegija, vadovaujama vyriausiojo redaktoriaus dr. Vaclovo Bagdonavičiaus ir redakcinės kolegijos prezidento prof. Zigmo Zinkevičiaus. Redakcinėje kolegijoje darbo vosi Antanas Račis, Algirdas Matulevičius, Danutė Valentukevičienė, Vytautas Kaltenis, Vytautas Gocentas ir kt.

Daktaras Algirdas Matulevičius šiam žinynui parašė net 23 straipsnius

Pasak dr. V. Bagdonavičiaus, šio žinyno leidėjai nepretendavo aprėpti visą Rytų Prūsiją, jos istoriją ir visus su ja susijusius reiškinius bei objektus. Jų veiklos leitmotyvas šį kartą buvo kiek siauresnis, apimantis tik tą Rytų Prūsijos teritorijos dalį, kurioje nuo seno gyveno lietuvių ir kitų baltų (prūsų, kuršių, skalvių, nadruvių, sūduvių) gentys. Nustatyti šios teritorijos ribas, ypač pietinę, yra nelengva. Leidėjų pateiktuose Mažosios Lietuvos žemėlapiuose nurodomi keli pietinės sienos variantai. Bene tiksliausiai šią ribą dar 1989 m. pavaizdavo dr. Algirdas Matulevičius, kruopščiai ištyręs čia gyvenusių žmonių tautinę sudėtį.

Apie Algirdą Matulevičių verta pakalbėti plačiau. Šiame žinyne yra net 23 jo parašyti straipsniai. Mažąją Lietuvą jis susidomėjo, dar studijuodamas Vilniaus universitete. Mokslinėse konferencijose, vykusiose Maskvos, Kijevo, Odesos, Novosibirsko ir Tartu universitetuose, A. Matulevičius skaitė pranešimus apie lietuvių tautinio sąjūdžio XIX a. antrojoje pusėje spaudą („Aušra“ ir „Varpa“), Didžiosios ir Mažosios Lietuvos intelektualų bendradarbiavimą. Šia tema pirmasis parašė diplominį darbą, o 1973 m. apgynė mokslų daktaro disertaciją iš Mažosios Lietuvos 1701–1807 m. laikotarpio istorijos apie tautinius lietuvių (mažlietuvių) ir vokiečių santykius.

Nuo 1972 m. A. Matulevičius rengia lietuviškas enciklopedijas. Be dviejų monografijų, į kitas knygas, tęstinius mokslinius leidinius, periodinę spaudą ir įvairias enciklopedijas parašė daugiau kaip tūkstantį straipsnių. Jis parengė ir originalių Mažosios Lietuvos etninių bei kitokių žemėlapių. Pirmasis išsamiai ištyrė, kaip per amžius, iki XVI a. pradžios, susidarė lietuvininkų etnoteritorinė ir etnokultūrinė bendruomenė, kaip XIII a. autochtonus prūsus ir kitus baltus užkariavo Vokiečių (Kryžiuočių) ordinas ir jų etninė žemė sukūrė kolonijinę valstybę, vietos gyventojus paversdamas baudžiauninkais. Rašė ir apie jų pasipriešinimą socialinei ekonominei, religinei ir tautinei priespaudai.

A. Matulevičius pirmasis išsamiai ištyrė Prūsijos kunigaikštystės (1525–1701 m.) ir Prūsijos karalystės (nuo 1701 m.) gyventojų socialinius ekonominius sluoksnius, kategorijas ir grupes, religinius tautinius santykius. 1989 m. jis sudarė originalų Mažosios Lietuvos pietinės ribos žemėlapi, išryškindamas krašto administracinę teritorinę suskirstymą. 1996 m. su kartografu Petru Gaučiu parengė originalų žemėlapi apie XVII a. pradžios Mažosios Lietuvos gyventojų tautinę sudėtį, nurodydamas valsčius, kuriuose gyveno lietuvininkai, prūsai, kolonistai vokiečiai, lenkai ir mozūrai.

Žinyne daugiausia dėmesio skiriama

Žinyno kūrėjų grupė. Sėdi (iš kairės) MELC direktorius Rimantas Kareckas, žinyno rengimo grupės vedėja Danutė Valentukevičienė, MLF tarybos pirmininkas prof. Jurgis Arvydas Anysas. Stovi: redakcinės kolegijos narys Vytautas Kaltenis ir vyriausiasis redaktorius doc. dr. Vaclovas Bagdonavičius

atskleisti lietuvininkų, kaip etninės grupės, savitumą, jų kultūros išskirtinumą. Būtent to pasigendama Rytprūsiam skirtoje literatūroje, paskelbtoje kitomis kalbomis. Dabar ši lietuviškojo etnos pažinimo spraga iš esmės užpildyta. Padaryta tai Rytprūsiais besidominčiam skaitytojui neįkyliai, profesionaliai, netvirtinant, kad čia būta tik lietuviškojo etnos ir kad tik jis teįspaudęs savo kultūros pėdsakus. Lietuviškasis šio krašto istorijos dėmuo atskleidžiamas remiantis bendruoju istoriniu kontekstu, jame regint ir kitą čia veikusį – vokiškąjį subjektą bei išryškinant lietuviškojo etnos sąveiką su juo.

Mažosios Lietuvos enciklopedinis žinynas sudarytas iš trijų dalių: pirmoji – istorija, ekonomika, kultūra; antroji – gyvenvietės; trečioji – biografijos. Pirmoje dalyje pateikiamos istorinės žinios apie Mažąją Lietuvą, apibrėžiama jos teritorija, vardas, apibūdinami jos gyventojai. Rašoma apie prūsų, vakarinių lietuvių ir kitų baltų gentis, Vokiečių ordino užkariavimus, Prūsijos valstybės įkūrimą, jos raidą, didžiąją maro epidemiją ir jos padarinius, socialines ir politines reformas, vykusius karus ir su jais susijusius istorinius lūžius. Istoriniame fone pateikiamas lietuvininkų, kaip savitos etninės grupės, susiformavimas, atskleidžiami jos unikalūs bruožai.

Daug dėmesio skiriama kultūriniam gyvenimui, ypač švietimui, religijai, spaudos leidybai, daili, etninei kultūrai. Atskleidžiami lietuvininkų tapatybės ženklai ir jų kultūros išskirtinumas, parodoma Mažosios Lietuvos reikšmė visos Lietuvos kultūrai. O ji tikrai buvo nemaža. Mažojoje Lietuvoje pasaulį išvydo pirmoji lietuviška knyga, pirmoji lietuvių kalbos gramatika, pirmasis lietuviškas laikraštis, pirmoji poema, pirmoji dainų šventė ir pan. Čia gyveno, dirbo ir kūrė Martynas Mažvydas, Liudvikas Gediminas Rėza, Kristijonas Donelaitis, Vydūnas, kiti garsūs žmonės. Iš čia lietuvišką sąmonę žadino „Aušra“ ir „Varpa“. Apie tai rašo profesorai Eduardas Gudavičius, Zigmas Zinkevičius, Domas Kaunas, Gintaras Beresnevičius, Darius Petkūnas, Ingė Lukšaitė, Albertas Juška ir kiti.

Žinyne plačiai aprašoma Klaipėdos krašto istorija ir ekonomika. Klaipėdos (vokiškai – Memel) istorija – sudėtinga, įvairiai traktuojama. Yra net teigiančių, kad Klaipėdos vardas esąs lietuvių sugalvotas nauja-

daras. Todėl manau, kad būtų geriau, jei į žinyną būtų įdėtas ir Casparo Hennebergerio „Prūsijos žemėlapis“ (*Prussia vetus*, iš „*Alt und Neus Preussen*“), pasirodęs 1684 m. Frankfurte ir Leipcige, kuris įdomus tuo, kad bene pirmą kartą žemėlapiuose Klaipėdos miestą įvardija ne Memeliu, bet Cleypeda.

Antroje dalyje pateikiami lietuviškiausios krašto dalies gyvenviečių aprašymai. Joje – 165 miestų, miestelių, valsčių ir parapijų centrų bei didesnių kaimų istorijos.

Didžiausi šios dalies straipsniai skirti Karaliaučiu, Klaipėdai, Tilzei, Šilutei, Ragainei. Daug įdomių faktų galima rasti straipsniuose, skirtuose Įsručiui, Gumbinei, Labguvai, Juodkrantei, Nidai, Pagėgiams, Priekulei, Pyliavai, Tepliuvai, kitiems Mažosios Lietuvos miestams, miesteliams ir garsesniems kaimams.

Trečioje žinyno dalyje aprašyti Mažojoje Lietuvoje gimę, gyvenę ar dirbę politikos, visuomenės, kultūros, švietimo ir mokslo veikėjai, lietuviškosios raštijos pradininkai, tautosakos rinkėjai ir leidėjai, iškilūs dvasininkai ir žymūs kitų sričių veikėjai. Šioje dalyje stengiasi pateikti kuo daugiau lietuvių kilmės ar lietuvių kultūrai, tautinio tapatumo palaikymui nusipelnusių veikėjų biografijų.

Žinynas – solidus, 584 puslapių. Jame yra daugiau kaip 900 iliustracijų, gausu retų ir įdomių nuotraukų, daug žemėlapių. Pateikiama bibliografija, įdėtos asmenų, gyvenviečių ir dalykų rodyklės. Visa tai padės skaitytojui geriau orientuotis šioje informacijos gausoje. Šioje knygos dalyje pasigedau tik informacijos apie šiuolaikinius žinomus Mažosios Lietuvos tyrėjus. Juo labiau kad praktiškai visi dalyvavo šio žinyno leidime, yra pagrindinių knygos straipsnių autoriai. Manau, kad skaitančiam šį žinyną būtų įdomu sužinoti, kas yra tie žinyno leidėjai ir straipsnių autoriai. Paskelbta glausta informacija apie juos tik padidintų žinyno vertę.

Vartydamas naują žinyną, prisiminiau, kaip Mokslų akademijoje per „Mažosios Lietuvos enciklopedijos“ pristatymą daugelis kalbėjo, kad ties ja sustoti negalima, būtina kažką panašaus išleisti ir kitomis kalbomis. Ir motyvacija buvo svari: Vokietijai priklausiusią Mažąją Lietuvą dabar administruoja trys šalys, kiekviena turėdama savų interesų. Lietuviai, rusai, lenkai, vokiečiai bei kitų valstybių atstovai žvelgia į tą kraštą per savo mąstymo ir sukauptų žinių prizmę. Tarptautinę reikšmę turintis objektas kelia suprantamą smalsumą, kurio viena enciklopedija, nors ir išsamia, bet išleista tik lietuvių kalba, nepatenkinti. Būtina į skaitytoją prabilti ir pasaulyje populiariomis kalbomis, ir glaustesne, parankesne naudoti žinyno forma. Anglų ir lietuvių kalbomis dabar toks žinynas jau yra. Manau, kad jį dar vertėtų išversti ir į vokiečių, rusų, galbūt ir į lenkų kalbas.